

# Dokumentation i förskolan - en innehållsanalys av förskolans styrdokument i Finland och Sverige

Johanna Still, Mikaela Svanbäck-Laaksonen, Kerstin Bäckman & Anna Eriksson

## Sammanfattning

*Syftet med artikeln är att bredda och fördjupa förståelsen för hur dokumentation gestaltas i de finländska och svenska styrdokumenterna i relation till förskolläraryppdraget. En kvalitativ summerande innehållsanalys har använts i syfte att förstå den kontextuella användningen av dokumentation i förskolans styrdokument. I resultatet presenteras de nyckelord och teman som framkommit i analysarbetet av styrdokumentens skrivningar om dokumentation. Temapresentationerna visar hur dokumentation kan förstås i relation till läraryppdraget. En slutsats som dras av denna studie är att dokumentationsarbetet påverkas av förståelsen av förskollärares uppdrag och professionskunskaper. Detta innefattar medvetenhet om formuleringar i styrdokumentet och de båda perspektiven av professionalism ”utifrån och in” samt ”inifrån och ut”, i relation till dokumentation och läraryppdraget.*

**Nyckelord:** förskola, dokumentation, läraryppdrag, pedagogisk dokumentation, professionskunskaper, systematiskt kvalitetsarbete, styrdokument



Johanna Still är universitetslärare i småbarnspedagogik och undervisar vid utbildningslinjen för lärare inom småbarnspedagogik vid Åbo Akademi i Vasa.



Mikaela Svanbäck-Laaksonen är universitetslärare i småbarnspedagogik och undervisar vid utbildningslinjen för lärare inom småbarnspedagogik vid Åbo Akademi i Vasa. Hon är även doktorand.



Kerstin Bäckman är lektor i didaktik, inriktning yngre barn. I såväl undervisning inom förskolläraryppdraget som forskning riktas intresse mot praktiska frågor som rör undervisning och professionsfrågor.



Anna Eriksson är universitetsadjunkt och utbildningsledare för förskolläraryppdraget vid Högskolan i Gävle och undervisar i didaktik.

Still m.fl

## Abstract

*This article aims to broaden and deepen the understanding of how Finnish and Swedish governing documents for preschool highlight documentation in relation to the teaching assignment. A qualitative summative content analysis was used in order to understand the contextual use of documentation. The results show keywords and themes on documentation in the analyzed documents and the presentation of themes show how documentation can be understood in relation to the teaching assignment. One conclusion drawn from the present study is that the understanding of the teaching assignment and the teachers' professional knowledge affect the documentation work. This includes awareness of formulations in governing documents and the ability to relate to the two perspectives of professionalism "outside in" and "inside out" in relation to the documentation and teaching assignment.*

**Keywords:** Preschool, Documentation, Teacher assignments, Pedagogical documentation, Professional knowledge, Systematic Quality Work, Governing documents

## Introduktion

I föreliggande artikel avses att närmare beskriva hur dokumentation framställs i de finländska och svenska styrdokumenterna för förskolan och hur detta i sin tur kan påverka förskolläraryrket. I föreliggande artikel använder vi begreppet förskola och det inbegriper då verksamhet för ett- till femåringar både i Finland och i Sverige. Vi använder också lärare för den gemensamma yrkeskategorin som har det övergripande ansvaret för undervisning i respektive land.

I många länder beskrivs dokumentation som ett viktigt kvalitetsverktyg för att samla in information, bedöma och utveckla den pedagogiska förskoleverksamheten (Alasuutari m.fl., 2014; Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2011). När det sker förändringar i samhället förändras och revideras förskolans styrdokument. Dessa dokument har på kort tid fått stor betydelse och starkare ställning i förskolans verksamhet. En av förändringarna som gäller läraruppdraget är krav på dokumentation av lärprocesser (jfr Löfdahl, 2014). Denna förändring har ägt rum i Finland och Sverige på liknande sätt. Därför är det finländska styrdokumentet Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018 (Utbildningsstyrelsen, 2018) och den svenska läroplanen för förskolan Lpfö 18 (Skolverket, 2018) underlag för granskning i denna studie med komparativ ansats. Valet att jämföra och problematisera dessa styrdokument görs för att få ett större och bredare perspektiv på innebörden av dokumentation. Analyser av förskolans styrdokument i ett jämförande perspektiv är också mycket begränsad i tidigare forskning speciellt med fokus på dokumentation. Denna studie har därför också som avsikt att bidra med ny kunskap inom området genom att belysa dokumentation utifrån ett nytt perspektiv.

Dokumentation är inte ett nytt fenomen i förskoleverksamheten men dokumentationsarbetet har förändrats över tid (Alnervik, 2013). I Sverige har dokumentation förekommit sedan 1980-talet i allmänna råd (Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3), men när läroplanen Lpfö 98 (Utbildningsdepartementet, 1998) infördes 1998

fanns inte begreppet med. I det finländska styrdokumentet introducerades dokumentation år 2003 och i Sverige återkom dokumentation i den reviderade läroplanen år 2010 (Skolverket, 2010). I Finland har det skett en förändring från formuleringar om "småbarnsfostran" till idag "småbarnspedagogik" (Utbildningsstyrelsen, 2018) och i Sverige har "fostran" och verksamhetsbegreppet i läroplanstexten fått ge plats för "utbildning" och "undervisning" (Skolverket, 2018). Det är således en tydligare styrning gentemot barns lärande och en målstyrd undervisning. Läraruppdraget påverkas av den styrning som sker genom reviderade styrdokument och ett delvis förändrat språkbruk med en tydligare inriktning mot utbildning i förskolan (Löfdahl & Folke-Fichtelius, 2015).

Eftersom dokumentationsarbetet har förändrats och lagar samt nationella styrdokument har reviderats är det angeläget att analysera och synliggöra hur innebörden av dokumentation skrivs fram i respektive styrdokument. Förskoleverksamheten i de båda länderna befinner sig i en likartad kultur och kontext avseende lärares uppdrag även om det finns olika traditioner. En fördel med komparationen är att såväl likheter som skillnader avseende dokumentation i förskolan kan synliggöras och fördjupas. Det kan bidra till en ökad förståelse som gagnar lärarutbildningarna, lärare i förskolan och det akademiska fältet. Syftet med artikeln är att bredda och fördjupa förståelsen för hur dokumentation gestaltas i de finländska och svenska styrdokumenterna i relation till läraruppdraget. Vidare är syftet att jämföra innehållet i och innebörden av dokumentation i de båda styrdokumenterna. Utifrån syftet har följande forskningsfrågor formulerats:

- Hur beskrivs dokumentation i de två ländernas styrdokument?
- Hur kan innebörden av dokumentation tolkas och förstås i relation till läraruppdraget?

### **Bakgrund**

Den nordiska läroplanstraditionen utmärks av förordningar och styrdokument, så som lagar, läroplaner och nationella föreskrifter, som är reglerade av staten och vars innehåll förväntas realiseras på nationell, regional och lokal nivå (Lundgren, 2015; Onnismaa & Paananen, 2019; Sivesind & Wahlström, 2016). Det finländska styrdokumentet för småbarnspedagogiken, som är en nationell föreskrift och inte en läroplan, har utfärdats av Utbildningsstyrelsen enligt lagen om småbarnspedagogik (Utbildningsstyrelsen, 2018) medan det svenska styrdokumentet är en läroplan (Skolverket, 2018). Som styrdokument är båda planerna en norm för hur arbetet i förskola förväntas utformas men de kan även betraktas som uttryck för vad politiker vill framhålla som viktigt i utbildning och undervisning (Lundgren, 2015). Olika mätningar och rapporter, som exempelvis OECD-rapporten *Starting Strong* (OECD, 2011), har påverkat läroplansformuleringarna.

I de finländska och svenska styrdokumenterna är kunskapsförväntningar tydliga. I rapporten (OECD, 2011) betonas också att läroplaner är viktiga för att stödja och ge

Still m.fl

vägledning för att utveckla pedagogiska strategier för personal i förskolemiljöer. En sådan pedagogisk strategi kan vara att lärare dokumenterar sin undervisning, vilket enligt styrdokumentet kan handla om målstyrda processer. Styrdokumentet ger riktlinjer för lärarnas utformning av målstyrda processer (SFS 2010:800, 2010; Skolverket, 2018; Utbildningsstyrelsen, 2018). Grundtanken med styrdokumentet är att utbildning och undervisning i förskolan ska vara likvärdig och hålla hög kvalitet oavsett var förskolorna är belägna. I tabell 1 presenteras en översikt över lagar och styrdokument för förskolan samt dess revideringar i de båda ländernas utbildningssystem från och med 1998. Förutom nämnda styrdokument finns det i båda länderna nationellt stödmaterial som ska stödja dokumentationsarbetet i förskolan.

**Tabell 1.**

*Lagar och styrdokument för förskoleverksamheten i de båda länderna*

Finland	Sverige
Stakes (2003). Grunderna för planen för småbarnsfostran. Sidor: 50	Utbildningsdepartementet (1998). <i>Läroplan för förskolan: Lpfö 98</i> . Utbildningsdepartementet., Regeringskansliet. Sidor:16
Stakes (2005). Grunderna för planen för småbarnsfostran. ([Ny, rev. utg.]). Sidor: 50	Skolverket (2006). <i>Läroplan för förskolan Lpfö 98</i> . ([Ny, rev. utg.]). Skolverket. Sidor: 15
	SFS 2010:800. (2010). Svensk författningssamling 2010:800, Skollag.
Utbildningsstyrelsen (2016). Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2016. Sidor: 64	Skolverket (2010). <i>Läroplan för förskolan Lpfö 98</i> . ([Ny, rev. utg.]). Skolverket. Sidor: 16
Lag om småbarnspedagogik. (540/2018) 14 kapitel, 76 §	Skolverket (2016). <i>Läroplan för förskolan Lpfö 98</i> . ([Ny, rev. uppl.]). Skolverket. Sidor:16
Utbildningsstyrelsen (2018). Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018. Sidor: 64	Skolverket (2018). <i>Läroplan för förskolan: Lpfö 18</i> . Skolverket. Sidor: 20

### **Utvecklingen i Finland**

Stegvisa förändringar har skett inom småbarnspedagogiken i Finland. Beredningen och förvaltningen av dagvård flyttades år 2013 från social- och hälsovårdsministeriet till utbildnings- och kulturministeriet (Rehn, 2016). När den nya lagen om småbarnspedagogik trädde i kraft år 2018 (540/2018) ändrades benämningen och inriktningen från småbarnsfostran till småbarnspedagogik där tyngdpunkten ligger på pedagogik och lärarnas pedagogiska ansvar. I Finland används begreppet småbarnspedagogik för barn under skolåldern där verksamhet för ett- till femåringar oftast sker på daghem och där förskoleundervisning för sexåringar kan ske på daghem eller i skola. I *Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018*, som är en juridiskt bindande föreskrift i Finland, definieras småbarnspedagogikens centrala mål och innehåll (Utbildningsstyrelsen, 2018). Idag ses småbarnspedagogiken som en viktig del av barnets uppväxt och lärtig och den ska lägga grunden för ett livslångt lärande där dokumen-

tation har fått en mer framträdande roll. Begreppet lärtig innebär att småbarnspedagogiken, förskoleundervisningen och den grundläggande utbildningen bildar en helhet för att barnets växande och lärande ska fortlöpa smidigt. Personalen inom småbarnspedagogiken, som kan bestå av lärare, socionomer och barnskötare samt övrig personal, ska planera och genomföra verksamheten tillsammans. Läraren, som kan vara utbildad lärare eller socionom, har det övergripande ansvaret för att planering och genomförande av verksamheten följer de nationella målen (Utbildningsstyrelsen, 2018).

Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018 (Utbildningsstyrelsen, 2018) består av sju kapitel där det första bland annat handlar om framtagningen av lokala planer och de följande kapitlen beskriver småbarnspedagogikens uppdrag och allmänna mål, verksamhetskulturen, planering och genomförande, stöd för barnet och alternativ pedagogik samt utvärdering och utveckling.

### ***Utvecklingen i Sverige***

När läroplan för förskolan Lpfö 98 (Utbildningsdepartementet, 1998) togs i bruk 1998 i Sverige och förskolan blev en del av den svenska utbildningssektorn innebar det en tydlig förändring. Styrningen av förskoleverksamheten skiftade då från att ha varit en familjepolitisk fråga om barnomsorg till att handla om en förskola för barns utveckling och lärande (Martin Korpi, 2015). Läroplanen har efter den första utgivningen 1998 reviderats och förtydligats fyra gånger (Skolverket, 2006, 2010, 2016, 2018). Sedan år 2010 är förskolan en egen skolform och ingår i det skolsystem som styrs av skollagen (SFS 2010:800) och läroplan för förskolan, Lpfö 18 (Skolverket, 2018). I skollagen (SFS 2010:800) beskrivs undervisning som målstyrda processer och syftet med förtydligandet av läroplanen 2018 är bland annat att öka kvaliteten i undervisningen och därmed också öka förskolans kvalitet och måluppfyllelse (Skolverket 2017:783). I Lpfö 18 (Skolverket, 2018) har förskollärares ansvar ytterligare förstärkts med ett särskilt ansvar för förskolans utbildning och undervisning. I läroplanen har även barns rätt till integritet gällande dokumentation skrivits in (Skolverket, 2018). I enlighet med styrdokumentet, och dess beskrivning av utbildning och undervisning, ska undervisningen i förskolan bidra till varje barns utveckling och lärande samtidigt som den ska vara rolig, trygg och lärorik för alla barn (SFS 2010:800; Skolverket, 2018). Det innebär att utbildningen ska formas utifrån en helhetssyn på barn, deras behov, intressen och rättigheter. Undervisningen ska planeras och genomföras med fokus på att stimulera och utmana varje barns utveckling och lärande i relation till de mål som läroplanen anger. Undervisningen ska också främja livslång lust att lära. Förskolläraren har ansvar att leda undervisningen enligt riktlinjerna i läroplanen, men det är var och en i arbetslaget som förväntas genomföra undervisningen. Arbetslaget består av förskollärare, barnskötare och annan personal.

Den svenska läroplanen för förskolan, Lpfö 18 (Skolverket, 2018) innehåller två kapitel, där det första beskriver förskolans värdegrund och uppdrag i löpande text och det andra kapitlet beskriver mål och riktlinjer för utbildningen och undervisningen och presenteras i punktform.



Still m.fl

### ***Teoretiska utgångspunkter***

En teoretisk utgångspunkt för artikeln bygger på läroplansteori (Ball, 2006; Linde, 2012; Lundgren, 2015; Vallberg Roth, 2010; Wahlström, 2016). Enligt läroplansteori är kunskapsfrågan avgörande, det vill säga vad räknas som kunskap enligt formuleringarna i dagens styrdokument (Wahlström, 2016, 2020). Detta grundas på vilka kunskaper som anses behövas för kommande samhällsmedborgare. Läroplansteori utgår från intresse för läroplanens uppbyggnad utifrån ett historiskt och kulturellt perspektiv. Vidare studeras i läroplansteori hur innehållet tolkas och möjliggörs i olika samhällen samt hur det realiserar i praktiken (Eriksson, 2014; Linde, 2012). Inom läroplansteori talas det om tre arenor gällande analys av läroplaner. Dessa arenor är läroplaners formulering, transformering och realisering (Linde, 2012). Formuleringarenan beskriver hur läroplanens innehåll formas utifrån vad som avses vara viktig kunskap att lära ut även ur ett historiskt perspektiv. Transformeringsarenan i sin tur lyfter fram hur läroplanens innehåll tolkas och förstås av lärare medan realiseringsarenan beskriver hur läroplanen verkställs i form av konkret undervisning (Eriksson, 2014; Linde, 2012). På ett liknande sätt beskriver Wahlström (2016, 2020) kunskap på olika nivåer; samhällelig nivå, institutionell nivå och klassrumsnivå.

När styrdokument förändras och får en annan innebörd kan det enligt Ball (2006) innebära problem för lärarna som de måste lösa. I denna artikel tas utgångspunkt i formuleringar avseende dokumentation i styrdokumentet och hur det kan påverka läraruppdraget. Enligt Vallberg Roth (2010) behöver alla lärare i sitt professionella uppdrag ha läroplansteoretisk kunskap för att i sin undervisning driva och följa målstyrda processer. Det är också något som Wahlström (2016) beskriver, vilket innebär att lärare har kunskap och förmåga att på djupet förstå det språk och de begrepp som formuleras i styrdokumentet. I denna artikel gör vi en analys av hur dokumentation gestaltas i styrdokumentet och hur det kan tolkas och förstås utifrån ett läroplansteoretiskt perspektiv.

För att få fördjupad förståelse för hur dokumentation gestaltas i styrdokumentet, i relation till läraruppdraget, har vi också valt teorier om professionalism (Osgood, 2010, 2012; Stanley & Stronach, 2013) som teoretisk utgångspunkt. I och med förändrade styrdokument sker även förändringar gällande professionalism (Osgood, 2010, 2012; Stanley & Stronach, 2013) och därmed även synen på lärarprofessionen. Den rådande kulturen och de utrymmen och möjligheter som lärare ges att tänka i nya banor påverkar lärarprofessionen. Detta kan beskrivas som ”professionalism inifrån” (‘professionalism from within’), det vill säga lärarnas egna upplevelser i relation till den kontext de verkar i (Osgood, 2010). Professionalism inifrån kan ses som en kulturell, social och politisk diskursiv konstruktion. Det innebär att lärare i förskolan utvecklar sin professionalism utifrån kulturella förväntningar, de sociala sammanhangen och krav från samhället. Professionalism utvecklas i möten mellan lärarens personliga uppfattningar och de offentliga förväntningarna i form av exempelvis styrdokument. Lärares egna erfarenheter av dokumentationsarbete, med mer mjuka värden, ställs i relation till de krav som ges genom policydokument (jfr Osgood, 2010). Detta innebär att lärares egna upplevelser av dokumentationsarbetet tillsammans

med barnen ställs i relation till det som är mätbart och som svarar mot de yttre kraven på lärare som individ och lärare som profession.

Ett liknande sätt att uttrycka detta på är att lärarprofessionen kan ses från ett ”inifrån och ut”-perspektiv (Stanley & Stronach, 2013) vilket innebär att lärarna utvecklas i sin profession från sig själva och sina erfarenheter av undervisning. Ett annat sätt att se på lärarprofessionen är enligt författarna ett ”utifrån och in”-perspektiv där målen i exempelvis läroplanen pekar ut en riktning för arbetet. I förskolans utbildningsmiljö ser vi det som möjligt att lärare utvecklas i sin yrkesmässiga profession i dokumentationsarbetet med kollegor och barn samtidigt som de utvecklar en professionalitet där det målstyrda arbetet utifrån styrdokumentet medför en form av kontroll av det professionella arbetet.

I föreliggande artikel använder vi perspektiven, ”utifrån och in” samt ”inifrån och ut” (Stanley & Stronach, 2013), för att förstå och fördjupa analysen av hur dokumentation beskrivs i styrdokumentet och vilken innebörd det kan få för lärarprofessionen. ”Inifrån och ut”-perspektivet har i denna artikel även stöd i Osgoods (2010) begrepp ”professionalism inifrån”.

### ***Tidigare forskning om dokumentation***

Dokumentation i förskolan har blivit ett angeläget område i ett flertal forskningsstudier och kan ses ur olika perspektiv och syften, vilket Alasuutari med kollegor (2014) visar när de presenterar resultat från forskning utförd i Finland och Sverige. De belyser att lärares professionella ansvar förändrats från att i tidigare styrdokument handlat om förtroende, till det vi har idag som kan ses som en skyldighet att dokumentera. Tidigare studiers resultat visar lärares dubbla uppdrag där lärare dels ska följa och dokumentera det enskilda barnets lärprocesser, dels barngruppens lärprocesser (jfr Dahlberg m.fl., 2007; Hostyn m.fl., 2020; LenzTaguchi & Palmer, 2020; Paananen & Lipponen, 2016; Rintakorpi, 2016).

Läraryppdraget innebär ett ansvar för vad som ska observeras och dokumenteras och hur denna dokumentation ska användas dels för att utmana barnen kognitivt, dels också för hur den pedagogiska verksamheten ska utvecklas. Det material som synliggör den pedagogiska praktiken och gör den hörbar och konkret och som synliggör hur förskolan medverkar till att utmana barns lärprocesser beskrivs av Dahlberg med kollegor (2007) som pedagogisk dokumentation. Lindgren Eneflo (2014) lyfter fram olika perspektiv när det gäller positiva effekter av pedagogisk dokumentation. Pedagogisk dokumentation möjliggör förändring, fördjupning och formativ bedömning samt möjlighet till verksamhetsutveckling (Lindgren Eneflo, 2014). Enligt Paananen och Lipponen (2016) samt Rintakorpi och Reunamo (2017) kan pedagogisk dokumentation bidra till en förståelse av barns perspektiv men även göra det möjligt för lärare att stödja barns deltagande i den dagliga verksamheten i förskolan. Resultaten i Rintakorpi (2016) studie visar att pedagogerna med hjälp av dokumentation blir stärkta i sin profession, i att kommunicera med föräldrar och barn samt i att ta barns åsikter i beaktande.

Still m.fl

I Hostyn med kollegors (2020) studie fann forskarna tre liknande syften för att motivera användningen av pedagogisk dokumentation. För det första för att visa på resultat och utveckling, för det andra för att utveckla och inspirera barnen till nytänkande och för det tredje för att underlätta interaktionen mellan vuxna och barn. Rintakorpi (2016) lyfter fram att pedagogisk dokumentation hör ihop med ett barnperspektiv där dokumentationen blir ett verktyg för att skapa betydelse för vardagliga fenomen. Den pedagogiska dokumentationen bidrar på så sätt till en mer kreativ, emotionell, positiv och mer pedagogisk verksamhetskultur (Rintakorpi, 2016).

Det finns även en komplexitet i förskolans dokumentationspraktik med att å ena sidan syfta till att bidra till barns delaktighet och att å andra sidan vara medveten om den maktbalans som finns mellan lärare och barn. Syftet med dokumentationen i förskolan är att granska verksamheten för att skapa goda förutsättningar för lärande, och inte för att bedöma individuella barns prestationer. Samtidigt finns det en risk att fokus hamnar på enskilda barns lärande och utveckling (Emilsson & Pramling Samuelsson, 2012). Lindgren Eneflo (2014) lyfter däremot fram fördelar med pedagogisk dokumentation eftersom det möjliggör ny förståelse av barns lärprocesser. Elfström (2013) beskriver att dokumentationsarbetet och uppföljning av verksamheten både handlar om att följa och värdera barns möjligheter till utveckling och lärande samtidigt som dokumentationen ska bidra med kunskap om hur verksamheten tar tillvara barns olika sätt att lära.

Även om syftet med dokumentation inte är att bedöma barns kunskaper eller utveckling menar såväl Sparrman och Lindgren (2010) som Vallberg Roth och Månsson (2010) samt Lindgren (2020) att dokumentation gör barn till objekt för vuxnas blickar när de betraktar barns handlingar. Det är också i linje med det Emilsson och Pramling Samuelsson (2012) visar i sin studie när de beskriver att lärares dokumentation fokuserar på barns aktiviteter. Detta kan leda till att lärare i förskolan ser barns kompetenser som något som barn har i sig själv i stället för att kompetenser kan ses som relationella. Bjervås (2011) ser risken för objektifiering av barnen och avskärmade lärare som ett dilemma i pedagogisk dokumentation. Bjervås (2011) menar dock att pedagogisk dokumentation har en subjektiv sida och att det är de vuxna som väljer vad som ska dokumenteras och vad som väljs ut för analys. Alnervik (2013) å sin sida anser att om barn görs delaktiga i dokumentationer, och om de har kunskap om hur och varför de utförs, kan objektifiering av barnen undvikas.

Lenz Taguchi och Palmer (2020) beskriver ett arbetssätt som består av tre olika dokumentations- och reflektionspraktiker. De olika praktikerna omfattar lärares dokumentation, barns eget dokumenterande och ett kollaborativt reflekterande. De tre praktikerna tillsammans utgör ett utforskande arbetssätt för ett socioemotionellt och materiellt lärande (SEMLA) vilket också förutsätter att lärare i analyser av dokumentationer vänder blicken in mot sig själva för att reflektera över de förutsättningar som ges det enskilda barnet och barngruppens lärprocesser.

Elfström (2013) framhåller också vikten av systematiskt kvalitetsarbete för att dokumentera och följa upp verksamheten, där det handlar om både verksamhetsuppföljning och om en värdering av hur lärarna följer barns utveckling och lärande. Löf-



dahls (2014) studie visar på en osäkerhet hos lärarna när det gäller den systematiska dokumentationen. De ställer sig tvekande till varför, vad och för vem det dokumenteras, både generellt och specifikt, särskilt när dokumentationen vänder sig till föräldrar. Dokumentation och utvärdering krävs av förskolan utifrån den New Public Management-trend som beskrivs av bland annat Löfdahl och Folke-Fichtelius (2015). De beskriver en förskola som fokuserar på mål och resultat där kvalitet kan förbättras genom dokumentation. Löfdahl och Folke-Fichtelius (2015) menar att resultaten då blir att lärarna styrs från de mjuka värdena som exempelvis omsorg och närhet mot förutbestämda kunskaper som kan mätas.

Lindgren och Sparrman (2003) och Lindgren (2020) problematiserar, med utgångspunkt i FN:s barnkonvention, etiska aspekter i dokumentationer i förskolan och ställer en viktig fråga om barns samtycke till att bli dokumenterad. Tillfrågats barn eller ligger beslutet om vad och vem som ska dokumenteras hos lärarna? Alnervik (2013) menar att om barnen själva får dokumentera och om de tillfrågats om huruvida de vill att dokumentationerna ska visas upp kan en verklig delaktighetskultur utvecklas. Det skulle i så fall kunna utesluta problemet med att analysarbetet i dokumentationerna blir för lärarcentrerat, något Lenz Taguchi (2012) varnar för.

En studie av Löfgren (2014) beskriver det som att lärarna "gör professionalism" genom dokumentation och att de även lär sig själva när de resonerar om vad som ska dokumenteras och hur det ska gå till (Löfgren, 2015, 2016). På ett liknande sätt beskriver Rintakorpi (2016) i sin studie att dokumentation fungerar som ett stöd för professionell utveckling där lärarna fokuserar på det egna lärandet i dokumentationen i stället för att fokusera på barns deltagande. Dokumentation kan således medföra att lärare utvecklas i sin lärarprofession genom att de, när de dokumenterar, får nya idéer, lär sig att lita på sina kompetenser och blir motiverade att veta mer än innan de började dokumentera (Rintakorpi, 2016).

## Metod

Styrdokumentet i de båda länderna utgör datamaterialet i studien och därför har en kvalitativ metod med en induktiv ansats använts. Enligt Hsieh och Shannon (2005) inbegriper en kvalitativ summerande innehållsanalys bland annat en process att identifiera och koda ord och begrepp i datamaterialet vilket innebär att man fokuserar på att identifiera och kvantifiera förekomsten av specifika ord eller innehåll i texter. I denna studie användes en summerande innehållsanalys i syfte att förstå formuleringar i styrdokumentet (Ball, 2006; Linde, 2012; Lundgren, 2015; Vallberg Roth, 2011; Wahlström, 2016) avseende dokumentation och den kontextuella användningen av dokumentation.

Studiens syfte och forskningsfrågor har varit i fokus under analys- och tolkningsprocessen. Analysen av datamaterialet gjordes i sex steg. I analysprocessen har artikelförfattarna först arbetat var och en för sig för att sedan jämföra och diskutera tolkningarna gemensamt.

Som första steg läste vi grundligt igenom de båda nationella styrdokumentet och därefter markerades och urskildes alla de meningar och stycken där dokumentation

Still m.fl

förekom. Vi gjorde också en omsorgsfull genomgång av synonymer och närliggande begrepp utifrån begreppet dokumentation men inga närliggande begrepp påträffades i styrdokumentet.

I steg två i analysprocessen, i enlighet med Bryman (2016) och Hsieh och Shannon (2005), identifierade och kodade vi ord och termer, för att förstå den kontextuella beskrivningen av begreppet dokumentation. Denna kvantifiering var ett försök att inte dra slutsatser utan snarare att utforska förekomsten och beskrivningarna av begreppet dokumentation (Kondracki m.fl., 2002; Hsieh & Shannon, 2005). De begrepp som identifierades och kodades i föreliggande studie, med hjälp av summerande innehållsanalys, utgör grunden för det fortsatta analysarbetet och benämns nyckelord.

I analysprocessens tredje steg har nyckelorden hjälpt oss att hitta meningsbärande enheter. Meningsbärande enheter innebär, enligt Graneheim och Lundman (2004), att meningar och fraser kopplade till nyckelorden väljs ut och där den omgivande texten måste tas med för att sammanhanget skall kvarstå. All text gällande dokumentation som finns formulerad i de nationella styrdokumentet har sammanställts utgående från nyckelorden och utgör de meningsbärande enheterna i studien. I en summerande innehållsanalys är följande steg att de meningsbärande enheterna kondenseras vilket innebär att korta ner texten men ändå behålla innehållet, vilket vi också har gjort.

Som fjärde steg i analysen granskades de kondenserade meningsbärande enheterna och kategorier utkristalliserades. Dessa kategorier utgjorde det manifesta innehållet i texterna och speglar innehållet i de meningsbärande enheterna. I steg fem i analysprocessen skapades teman utifrån kategorierna. Teman skapades genom urskilning av likheter i kategorierna och resulterade i ett mer latent innehåll. I steg sex har den teoretiska grunden (Osgood, 2010; Stanley & Stronach, 2013) använts i varje tema för att förstå och fördjupa analysarbetet. Perspektivet ”utifrån och in” (Stanley & Stronach, 2013) har använts för att erhålla kunskap om hur kraven från styrdokumentet kan påverka lärares uppdrag och professionalism. Vi har funnit stöd i Osgoods (2010) beskrivning av att professionalism utvecklas inifrån av lärares erfarenheter och använt det i kombination med Stanley och Stronachs (2013) beskrivning av professionalism ”inifrån och ut”.

## Resultat

Resultatdelen inleds med en beskrivning av resultaten från kodningen av nyckelorden. Därefter presenteras de teman som framträtt i relation till nyckelorden. Varje tema beskrivs också innehållsligt och visar hur dokumentation framträder i styrdokumentet. Temapresentationerna redovisar i sin helhet hur dokumentation kan förstås i relation till läraruppdraget.

I det finländska styrdokumentet nämns dokumentation sammanlagt 17 gånger och i det svenska styrdokumentet nämns det sju gånger. De nyckelord som används i respektive styrdokument är *dokumentation*, *pedagogisk dokumentation* och *systematisk dokumentation*. I tabell 2 redovisas hur frekvent nyckelorden nämns i respektive styrdokument. Dokumentation och systematisk dokumentation nämns i de båda styrdokumentet medan pedagogisk dokumentation endast nämns i det finländska.

**Tabell 2.**

*Kodning och frekvens av nyckelord i respektive styrdokument.*

Dokumentation		Pedagogisk dokumentation		Systematisk dokumentation	
Finland	Sverige	Finland	Sverige	Finland	Sverige
7	4	7	-	3	3

Utifrån nyckelorden framträder flera teman och i tabell 3 ges en översikt av de teman som framträtt. Det är fyra teman avseende dokumentation i det finländska styrdokumentet och tre teman i det svenska. Nyckelordet pedagogisk dokumentation utmynnar i fem teman i det finländska styrdokumentet. Det tredje nyckelordet systematisk dokumentation visar två teman vardera.

**Tabell 3.**

*Nyckelord och teman i respektive styrdokument.*

Dokumentation		
Nyckelord	Teman i det finländska styrdokumentet	Teman i det svenska styrdokumentet
Dokumentation	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Barns aktiviteter och läroprocesser</li> <li>2. Bedömning av barns behov, utveckling och lärande</li> <li>3. Utformning av verksamhetskulturen</li> <li>4. Utvärdering av pedagogisk verksamhet och personalens självvärdering</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Etiska ställningstaganden i dokumentationsprocessen</li> <li>2. Integrering av mål i utbildningen</li> <li>3. Barns förmåga att dokumentera utvecklas</li> </ol>
Pedagogisk dokumentation	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Genomförande och utvecklande av verksamhetskulturen</li> <li>2. Förståelse för barns liv, utveckling och lärande</li> <li>3. Barnens medvetenhet om sitt eget liv och lärande</li> <li>4. Barnens deltagande i utveckling av verksamheten</li> <li>5. Vårdnadshavarnas deltagande i utveckling av verksamheten</li> </ol>	
Systematisk dokumentation	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Förståelse för relationell kompetens</li> <li>2. Användande av kvalitetsverktyg för bedömning</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Tydliggörande av barns läroprocesser</li> <li>2. Användande av kvalitetsverktyg för måluppfyllelse</li> </ol>

Dessa ovan beskrivna teman avseende dokumentation redovisas mer ingående nedan, i relation till läraruppdraget enligt styrdokumentet och hur de kan förstås i termer av professionalism "utifrån och in" och professionalism "inifrån och ut". Varje tema inleds med en sammanfattning (kondenserad meningsbärande enhet) utifrån styrdokumentets beskrivning av innehållet och därefter presenteras resultaten av analysen.

Still m.fl

## ***Teman av dokumentation i det finländska styrdokumentet***

### **1. Barns aktiviteter och lärprocesser**

Läraryppdraget innebär att barns aktiviteter och lärprocesser ska dokumenteras. Dessa aktiviteter kan vara berättelser, ramsor, verbala budskap och lek samt konstfostrans skapandeprocesser. Det är således en mångfald av lärprocesser i verksamheten som ska dokumenteras. Dokumentationen ska vara digital speciellt då barnen leker, undersöker, rör på sig samt upplever och producerar konst.

Utifrån styrdokumentet och ett "utifrån och in" perspektiv på dokumentation ska barns aktiviteter och lärprocesser dokumenteras. Dokumentationen kräver lärares digitala kompetens när barnens olika uttryck ska synliggöras. Sedan är det upp till varje enskild lärare vad, hur och varför och på vilket sätt dokumentationen ska ske. Med ett "inifrån och ut" perspektiv på dokumentation har läraren möjlighet att observera mångfalden i barns lärprocesser och det förutsätter att dokumentationen varierar och följs under en längre tid. Utifrån de erfarenheter som görs av barns perspektiv kan lärare via dokumentationen utveckla sina professionskunskaper och anpassa undervisning samt vara lyhörd för barnens behov.

### **2. Bedömning av barns behov, utveckling och lärande**

I läraryppdraget ingår att göra kontinuerliga observationer och dokumentationer med avsikt att stödja barnets utveckling, lärande och välbefinnande. Utifrån observationer och dokumentation ska en bedömning av barnets behov av stöd ske.

Med ett "utifrån och in" perspektiv bör dokumentationen fungera som underlag vid bedömning av barnets behov av stöd i frågor som rör barns utveckling, lärande och välbefinnande. Utgående från ett "inifrån och ut" perspektiv förutsätts det att lärare har en gedigen kunskap om barns utveckling och lärande för att kunna urskilja barns behov och låta behoven styra undervisningen. Det innebär också att lärare kan utveckla sina professionskunskaper avseende bedömning.

### **3. Utformning av verksamhetskulturen**

Dokumentation ska i läraryppdraget användas för att arbetssätten, lärmiljöerna, verksamhetens mål, metoderna och innehållet ska anpassas enligt barns intressen och behov. Den information och förståelse som fås genom dokumentation ska utforma verksamhetskulturen.

Detta tema lyfter fram att den information och förståelse som lärarna får genom dokumentation ska med ett "utifrån och in perspektiv" användas för utformning av verksamhetskulturen. Ett "inifrån och ut" perspektiv förutsätter att lärarna har förståelse för och är lyhörda för barnens intressen och behov. Professionalism handlar här om att läraren har kompetens och förmåga att anpassa verksamhetskulturen utgående från de behov barnen har i gruppen.

#### 4. Utvärdering av pedagogisk verksamhet och personalens självvärdering

Dokumentation som samlats in under en lång tid ska ligga till grund för utvärderingen av den pedagogiska verksamheten. Dokumentation ska också användas för personalens självvärdering av verksamheten vilket är en del i läraruppdraget.

Utgående från ett "utifrån och in" perspektiv ska dokumentation vara underlag vid utvärdering av den pedagogiska verksamheten och personalens självvärdering av verksamheten. Att utvärdera och göra självvärderingar i kollegiet kräver professionskunskaper som inkluderar att reflektera tillsammans utifrån mål i styrdokumentet. Med ett "inifrån och ut" perspektiv kan lärare ha stöd i och använda den insamlade dokumentationen i utvärdering av det egna arbetet vilket också öppnar upp för utveckling av den pedagogiska verksamheten. Utvärderingsarbetet kan således bidra med kunskaper om både utvecklingspotential och didaktiska dilemman samt tänkbara lösningar vilket i sin tur stärker professionalismen.

#### *Teman av dokumentation i det svenska styrdokumentet*

##### 1. Etiska ställningstaganden i dokumentationsprocessen

Barnens rätt till kroppslig och personlig integritet ska respekteras i frågor om dokumentation vilket ska tas hänsyn till i läraruppdraget. Lärares arbete mot diskriminering och kränkande behandling ska fortlöpande genomföras med aktiva åtgärder och dokumenteras.

Detta tema visar på ett "utifrån och in" perspektiv där lärares och kollegors etiska överväganden utgör en grund för dokumentationsarbetet i förskolan. De etiska överväganden som görs sker med ett "inifrån och ut" perspektiv i relation till barns kroppsliga och personliga integritet vilket visar en respekt för barnet och barnets känslor, välmående och delaktighet. Det kan uppfattas som att lärare skapar kunskap om varje barns behov när det gäller etik och aktivt lyssnar på barns uttryck för att motverka diskriminering och kränkningar. Detta arbete handlar om professionskunskap.

##### 2. Integrering av mål i utbildningen

Genom dokumentation, uppföljning, utvärdering och analys ska lärare i förskolan, som en del i läraruppdraget, ansvara för hur de olika läroplansmålen integreras med varandra och bildar en helhet i utbildningen.

Ett "utifrån och in" perspektiv visar att lärare använder dokumentation när de ska utvärdera att läroplansmålen integreras med varandra i utbildningen. Lärare ska följa upp och analysera dokumentationen med avsikt att det målstyrda arbetet ska bidra till vad som kan förbättra undervisningens kvalitet och barns kunskapsutveckling. Med ett "inifrån och ut" perspektiv ska dokumentationen analyseras och följas upp så att läroplansmålen bildar en helhet i barns utbildning. Lärare kan använda sina professionskunskaper för att urskilja hur integreringen kan gagna alla barns läroprocesser.



Still m.fl

### 3. Barns förmåga att dokumentera utvecklas

Lärare ska skapa förutsättningar för barnen att utveckla sin förmåga att dokumentera såväl med som utan digitala verktyg.

Med ett ”utifrån och in” perspektiv förväntas lärare ha förmåga och kompetens att stödja barns dokumentationsförmåga. Förutsättningar ska ges så att barns förmåga att själva dokumentera utvecklas. Det kan handla om att barnen behöver bli medvetna om varför de ska dokumentera och ge dem redskap som utvecklar dokumentationsförmågan. Med ett ”inifrån och ut” perspektiv kan detta förstås som att lärares egna upplevelser av barns dokumenterande påverkar lärarprofessionen och därmed vilka förutsättningar som barn ges. Barnens dokumentation behöver reflekteras över tillsammans med barnen så att de kan uttrycka vad, hur och varför de har gjort sina val. Lärare lär sig av barnens dokumentationer och de erfarenheterna gör att undervisningen kan anpassas så att barn ges möjlighet att utveckla sina dokumentationsförmågor.

### *Teman av pedagogisk dokumentation i det finländska styrdokumentet*

#### 1. Genomförande och utvecklande av verksamhetskulturen

Pedagogisk dokumentation är i läraruppdraget en central arbetsmetod för att planera, genomföra, utvärdera och utveckla den småbarnspedagogiska verksamheten. Den pedagogiska dokumentationen ska bli en kontinuerlig process där observationer, dokument och en gemensam tolkning av dessa ska skapa förståelse för den pedagogiska verksamheten.

Utifrån styrdokumentet och ett ”utifrån och in” perspektiv förväntas pedagogisk dokumentation vara en arbetsmetod för lärare. Med ett ”inifrån och ut” perspektiv handlar det om att lärare ser ur ett didaktiskt perspektiv på pedagogisk dokumentation. Lärare behöver ha förståelse för hur den kontinuerliga dokumentationsprocessen ska analyseras och tolkas utgående från observationer och dokument.

#### 2. Förståelse för barns liv, utveckling och lärande

Pedagogisk dokumentation ska användas av lärare då barnets plan utarbetas eller uppdateras. Barnens kunskaper och färdigheter, intressen och behov kan göras synliga med hjälp av pedagogisk dokumentation. Information om barns liv, utveckling, intressen, tankar, lärande och behov samt om barngruppens verksamhet skapas/fås med hjälp av pedagogisk dokumentation.

Detta tema lyfter fram att pedagogisk dokumentation utgående från ett ”utifrån och in” perspektiv ska användas för att få en helhetssyn på barn för att kunna uppdatera och utveckla barnets plan. Med ett ”inifrån och ut” perspektiv har lärare möjlighet att använda sig av pedagogisk dokumentation för att framför allt kunna urskilja det enskilda barnets lärande och behov men också barngruppens verksamhet vilket utvecklar professionalism.

### 3. Barnens medvetenhet om sitt eget liv och lärande

I läraruppdraget används olika dokument såsom fotografier, teckningar och observationer för att tillsammans med barnen följa barnens utveckling och lärande och för att barnen ska kunna iaktta sitt lärande, känna igen sina styrkor samt få tilltro till sina egna förmågor.

Utgående från ett ”utifrån och in” perspektiv ska lärare med hjälp av pedagogisk dokumentation följa barns utveckling och lärande men också använda det som stöd för att barnen ska kunna få syn på sig själv som individ och sitt eget lärande. Utifrån ett ”inifrån och ut” perspektiv kan lärare med hjälp av pedagogisk dokumentation skapa möjligheter och tillsammans med kollegor hjälpa barnen att få syn på sig själva och det egna lärandet.

### 4. Barnens deltagande i utveckling av verksamheten

Genom pedagogisk dokumentation ska lärare ge barnen möjligheter att delta i utvärdering, planering och utveckling av verksamheten.

Med ett ”utifrån och in” perspektiv handlar detta tema om att lärare ska skapa förutsättningar för barn att kunna delta i verksamhetens utvärdering, planering och utveckling. Utgående från ett ”inifrån och ut” perspektiv förutsätter detta professionskunskaper som innebär att lärare urskiljer och tar tillvara barns intresse och delaktighet för utveckling av verksamheten.

### 5. Vårdnadshavarnas deltagande i utveckling av verksamheten

Genom pedagogisk dokumentation ska lärare ge vårdnadshavare möjligheter att delta i utvärdering, planering och utveckling av verksamheten.

Detta tema handlar med ett ”utifrån och in” perspektiv om att vårdnadshavarna ska kunna delta i verksamhetens utvärdering, planering och utveckling. Utgående från ett ”inifrån och ut” perspektiv förutsätter detta att lärare skapar kommunikationsvägar så att vårdnadshavarna kan delta i utveckling av verksamheten. Lärare behöver vara professionella, lyhörda och ha både kunskap och kompetens för att genom den pedagogiska dokumentationen erbjuda vårdnadshavarna reella möjligheter att delta i såväl utvärdering som planering och utveckling av verksamheten.

## ***Teman av systematisk dokumentation i det finländska styrdokumentet:***

### 1. Förståelse för relationell kompetens

Genom systematisk dokumentation ska lärare i sitt uppdrag lära känna barnet och förstå relationen och kommunikationen mellan barn samt förstå kommunikationen mellan lärare och barn.

Utgående från ett ”utifrån och in” perspektiv ska dokumentationen vara systematisk och vara ett verktyg för att lärare ska lära känna barnen via kommunikationen som förs i relation till dokumentationen. Ett ”inifrån och ut” perspektiv innebär att lärare ska ha gedigen kunskap om den relationella kompetensen i förhållande till dokumentation. Lärare ska på olika sätt uppmuntra barnen att diskutera med varan-

Still m.fl

dra utifrån dokumentationen men också utveckla sin egen professionella förmåga att förstå kommunikation ur olika perspektiv.

## **2. Användande av kvalitetsverktyg för bedömning**

Systematisk dokumentation behövs då lärare bedömer barns behov av stöd för utveckling och lärande och det är en förutsättning för en pedagogisk verksamhet av hög kvalitet.

Detta tema lyfter utgående från ett ”utifrån och in” perspektiv också fram bedömning av barns behov av stöd för utveckling och lärande men nu med fokus på systematisk dokumentation som kvalitetsverktyg. Utgående från ett ”inifrån och ut” perspektiv betonas lärares professionella kompetens för att via dokumentation få syn på behov av stöd då det gäller barns utveckling och lärande.

### ***Teman av systematisk dokumentation i det svenska styrdokumentet***

#### **1. Tydliggörande av barns lärprocesser**

I läraruppdraget ingår att systematiskt dokumentera varje barns utveckling och lärande för att kunna följa barns förändrade kunnande. Lärares ansvar är att systematiskt och kontinuerligt följa upp, dokumentera, analysera och utvärdera för att främja barns utveckling och lärande.

Temat visar en tydlig ”utifrån och in” styrning för riktningen på arbetet enligt läroplanens målbeskrivningar där lärare och kollegor ska använda systematisk dokumentation för att synliggöra varje barns utveckling och lärande i ständigt pågående lärprocesser. Den systematiska dokumentationen medför möjligheter att följa barns förändrade kunnande över tid. Med ett ”inifrån och ut” perspektiv kan lärares erfarenheter av den systematiska dokumentationen ge kunskaper för att styra riktningen på undervisningen. En förutsättning för detta är att lärare gör kontinuerliga uppföljningar av dokumentation tillsammans med övriga i arbetslaget för att kunna analysera lärprocesser samt utveckla och förändra undervisning i relation till varje barn.

#### **2. Användande av kvalitetsverktyg för måluppfyllelse**

Lärares uppdrag är att systematiskt och kontinuerligt följa upp, dokumentera, analysera och utvärdera för att de nationella målen ska uppnås. Detta är förutsättningar för att utbildningen ska utvecklas och hålla hög kvalitet.

I läraruppdraget ingår att följa upp, dokumentera, analysera och utvärdera utbildningen för att de nationella målen ska uppnås. Systematisk dokumentation kan med ett ”utifrån och in” perspektiv ses som ett kvalitetsverktyg för lärare för att mäta och värdera graden av måluppfyllelse och styra undervisning åt ett förväntat håll. Med ett ”inifrån och ut” perspektiv påverkar även lärares egna erfarenheter det systematiska arbetet som ett kvalitetsverktyg och därmed undervisning och utbildning. Lärares professionskunskaper utvecklas av erfarenheter från att i det systematiska arbetet värdera kvaliteten av undervisningen och vad som kan förändras och utvecklas.

## Diskussion

Resultaten ger en bild av det komplexa dokumentationsuppdraget som lärare i förskolan har, vilket också framkommer i analys- och tolkningsprocessen. Den summativa innehållsanalysen som ligger till grund för artikeln har genomförts av alla artikel-författare, med olika bakgrunder, vilket kan ses som en styrka i processen eftersom det har gett möjligheter till mer välgrundade jämförelser och tolkningar. Metoden har gjort det möjligt att få syn på hur dokumentation gestaltas i styrdokumentet och hur det kan tolkas och förstås i relation till läraruppdraget. Analysen har också möjliggjort att få syn på skillnader och nyanser i formuleringar i styrdokumentet och resultaten av analysen visar att dokumentation till viss del beskrivs på olika sätt i det finländska styrdokumentet och i den svenska läroplanen.

Det finländska styrdokumentet är mer omfattande till sidantal än det svenska. En förklaring till detta kan vara att det finländska styrdokumentet är mera beskrivande och att dokumentationsbegreppen därför förekommer mer frekvent. Det finländska styrdokumentet är en pedagogisk beskrivande text som ger stöd till de olika yrkeskategorierna (lärare, socionomer och barnskötare) som tillsammans ska handha undervisningen i förskolan. I Sverige är det endast lärare som ansvarar för undervisningen och de metoder som används i förskolan. I det finländska styrdokumentet framkommer det tre begrepp kring dokumentation; dokumentation, pedagogisk dokumentation och systematisk dokumentation. Då det gäller dokumentation så ligger fokus på "vad" som ska dokumenteras som grund för bedömning, utformning av verksamhetskulturen och utvärdering. Pedagogisk dokumentation i sin tur beskrivs som en arbetsmetod som ska påverka både planering, genomförande, utvärdering och utveckling. I den pedagogiska dokumentationen betonas framför allt lärande och utveckling och förutsätter analys och tolkning för att dokumentationen ska bli pedagogisk (Dahlberg m.fl., 2014; Lenz Taguchi, 2012). Dokumentation och pedagogisk dokumentation ska fungera som underlag för den systematiska dokumentationen där kvalitetsaspekten blir framträdande. Dessa tre begrepp är svåra att särskilja från varandra eftersom de både överlappar och bygger på varandra. Dokumentationen kan genomföras i sig medan pedagogisk- och systematisk dokumentation förutsätter att dokumentationen analyseras och reflekteras.

I den svenska läroplanen framkommer två begrepp kring dokumentation; dokumentation och systematisk dokumentation. Dokumentation beskrivs i samband med etiska ställningstaganden, integrering av mål och barns förmåga att dokumentera medan systematisk dokumentation beskriver vikten av att följa upp, dokumentera, analysera och utvärdera de nationella målen och även barns lärandeprocess och förändrade kunnande. Den systematiska dokumentationen påminner mycket om det finländska styrdokumentets beskrivning av pedagogisk dokumentation där processen är i fokus.

En orsak till betoning på dokumentation och pedagogisk dokumentation som en central arbetsmetod i det finländska styrdokumentet, kan vara övergången från småbarnsfostran till småbarnspedagogik vilket betyder att fokus ligger på pedagogik och lärares pedagogiska ansvar. I det svenska styrdokumentet beskrivs inte hur undervis-

Still m.fl

ning kan utformas och det kan vara en orsak till att pedagogisk dokumentation inte nämns.

Systematisk dokumentation lyfts fram i de båda dokumenten som kvalitetsverktyg men med den skillnaden att det i det finländska dokumentet ses som verktyg för bedömning av barns behov och i det svenska som verktyg för måluppfyllelse. Vidare lyfts systematisk dokumentation fram i det finländska dokumentet utifrån ett relationellt perspektiv och i det svenska för att tydliggöra barns lärprocesser.

Arbetet med dokumentation i den svenska förskolan kan, enligt Lpfö18 (Skolverket, 2018), utföras på olika sätt men det nämns inte hur och med vilka metoder dokumentationsarbetet ska genomföras. Ansvar för metoder för dokumentation och tillvägagångssätt för systematik och kontinuitet överläter styrdokumentet till huvudmän, rektorer, lärare och arbetslag att besluta över. I det finländska styrdokumentet ligger ansvaret för dokumentation i huvudsak hos personalen i förskolan.

### ***Dokumentation i relation till läraruppdraget***

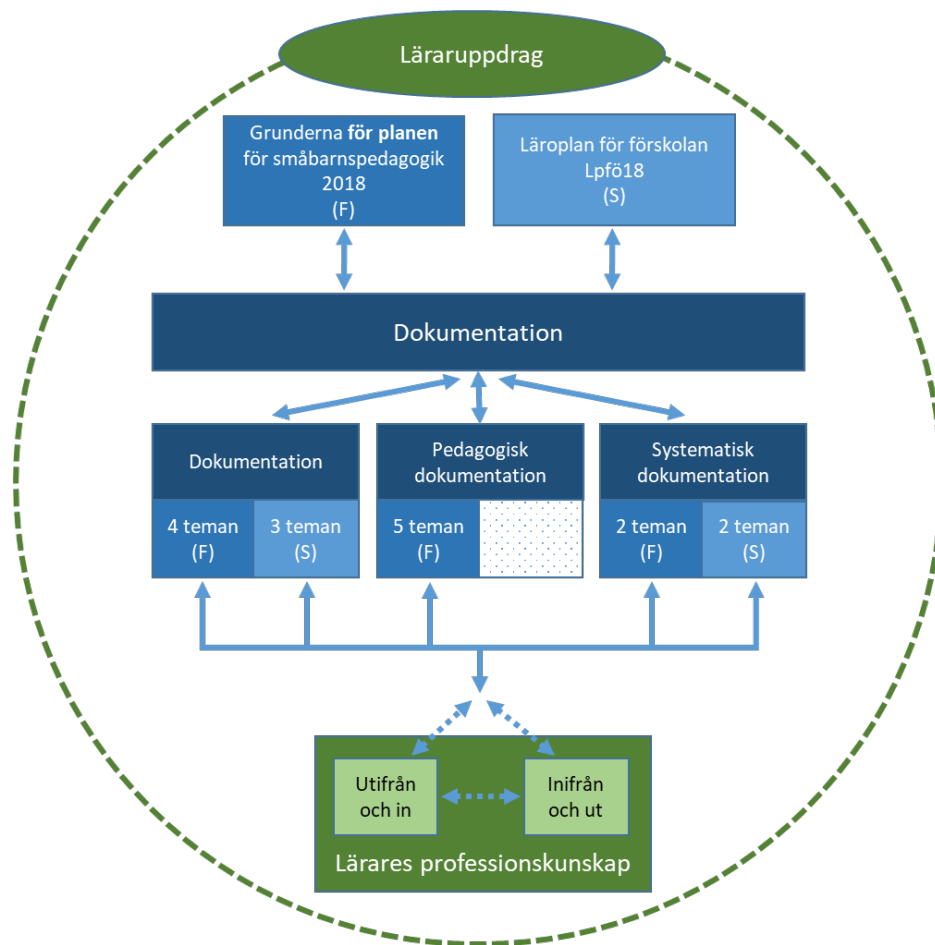
Formuleringarna i de styrdokument som analyserats visar på en samhällelig nivå en önskan om att förskolans utbildning ska bidra till blivande samhällsmedborgare som är nyfikna och vill tillägna sig ny kunskap. Förskolan ska vara det första steget i det livslånga lärandet. Studiens teman visar även på vikten av lärare som ledare och ansvarig för denna utbildning. Läraruppdraget utvecklas i och med samhällsförändringar och förändringar i styrdokument vilket gör läraruppdraget komplext (jfr Löfdahl & Folke-Fichtelius, 2015). Styrdokument revideras kontinuerligt och begrepp tillkommer eller förändras över tid, vilket påverkar läraruppdraget. Dokumentation är ett sådant begreppsområde.

Olika processer ska synliggöras genom dokumentation, så som barns lärprocesser (jfr Löfdahl, 2014) och målstyrda processer för kvalitetsarbete. Detta ställer stora krav på läraren för att kunna förstå och tolka skrivningar om dokumentation i styrdokument som dessutom förändras över tid. I föreliggande artikel bidrar resultatet av analysen till att belysa olika aspekter av dokumentation, i form av dessa teman, som lärare behöver ha kunskap om i sitt uppdrag och kunna förhålla sig professionellt till. Lärare behöver därför ha läroplansteoretisk kunskap (Ball, 2006; Vallberg Roth, 2010; Wahlström, 2016, 2020) och ett kritiskt förhållningssätt för att kunna tolka och förstå intentionerna med formuleringarna i styrdokumentet och göra val när det gäller kunskap och teoretiska utgångspunkter i undervisningen. Kunskapen behövs enligt Vallberg Roth (2010) i förhållande till det professionella läraruppdraget och menar att förändringar i utbildningssystemet medför ett vidgat professionellt läraransvar. Formuleringarna i styrdokumentet och de teman som framkommer i vår analys visar på höga förväntningar på lärare och deras uppdrag att dokumentera. Dokumentationen ska bland annat ge barn förutsättningar att både tillägna sig kunskaper och bli medvetna om hur och vad de lär sig. Den här artikeln synliggör komplexiteten i läraruppdraget i relation till hur dokumentation beskrivs i styrdokumentet och hur teoretiska utgångspunkter kan bidra till fördjupad förståelse av innebörden kring dokumentation i relation till lärarens professionskunskap (figur 1).



Figur 1.

Dokumentationsprocessen i relation till läraruppdraget.



Resultatet i studien visar ett sätt för lärare att bredda förståelsen för hur dokumentation beskrivs i styrdokumentet och hur det kan tolkas och förstås i läraruppdraget. Nyckelorden och de teman som framträtt kan således bidra till fördjupad förståelse för lärares dokumentationsuppdrag. Ytterligare visar studien hur Stanley och Stronachs (2013) perspektiv ”utifrån och in” samt ”inifrån och ut” kan appliceras på de teman som framträtt och hur de kan tolkas och förstås i relation till läraruppdraget och professionen (Osgood, 2010). Lärare i förskolan kan utvecklas i sin lärarprofession genom att dokumentera och enligt Rintakorpi (2016) innebär dokumentationsarbetet att lärarna får nya idéer och att de lär sig att lita på sina kompetenser. Det är i linje med Osgoods (2010) resonemang om att professionalism utvecklas inifrån, av de egna upplevelserna, och Stanley och Stronachs (2013) ”inifrån och ut” perspektiv, men det i sin tur påverkas av yttre krav i styrdokumentet.

De två perspektiven betyder inte enligt vår tolkning att lärarprofessionen består av två olika slags professionalism utan snarare att de båda perspektiven kan beskriva komplexiteten i professionen. Å ena sidan ska lärare förhålla sig till de krav och den

Still m.fl

kontroll som styrdokument ställer på läraruppdraget och utbildning i förskolan, å andra sidan behöver lärare förhålla sig till egna upplevelser och erfarenheter av barns lärprocesser för att kunna omsätta det i undervisning. Sammantaget handlar detta om lärares professionskunskaper och professionalitet.

De överväganden som görs i bedömning och dokumentation kan stödja, men också styra, barns tidiga lärande menar Vallberg Roth (2010). Då det handlar om barns behov av stöd behöver lärare med ett ”utifrån och in” perspektiv få syn på vad barnen kan, för att sedan kunna göra bedömningar av hur undervisningen kan anpassas så att barn får det stöd som de behöver. Även om det är verksamheten som ska bedömas och utvärderas så sker ändå någon slags bedömning av det barn ger uttryck för. Vår tolkning är att det påverkar lärares professionalitet då läraren förväntas göra bedömningar och didaktiska avvägningar. Dessa bedömningar kan förstärka och stödja vissa lärprocesser och begränsa andra.

### ***Yrkesetiska aspekter och medvetna förhållningssätt***

I den komplexa förskoleverksamheten, där utbildningspolitiska krav medför en målstyrd verksamhet, ska lärare förhålla sig yrkesetiskt till dokumentation. Detta innebär att lärare förmår balansera mellan krav utifrån och egna personliga erfarenheter inifrån. De behöver också vara lyhörda för om barn vill bli dokumenterade. I den svenska läroplanen framgår att etiska ställningstaganden är en viktig grund i dokumentationsprocessen. Avsaknaden av ordet etik i det finländska styrdokumentet innebär inte att lärarna inte förväntas göra etiska överväganden, eftersom det framkommer i andra delar av planen, men inte specifikt i förhållande till dokumentation. En anledning till att etik nämns specifikt i svenska styrdokument kan härröra till den diskussion som pågått under en längre tid (jfr Alnervik, 2013; Bjervås, 2011; Lindgren, 2020; Sparrman & Lindgren, 2010; Vallberg Roth & Månsson, 2010). Debatten har handlat om barns delaktighet och inflytande i dokumentationsprocesser samt att lärare bör vara lyhörda för om barn vill bli dokumenterade och deras rätt till kroppslig och personlig integritet. Diskussioner och reflektioner kring detta kan bidra till att utveckla lärares professionskunskaper.

Forskning av exempelvis Dahlberg med kollegor (2013) och Rintakorpi (2016) visar att dokumentation får en pedagogisk funktion då den används för att utveckla den pedagogiska verksamheten och synliggöra detta för diskussion och reflektion. I det finländska styrdokumentet, som är mer omfattande än det svenska, beskrivs att pedagogisk dokumentation ska vara en arbetsmetod men i den svenska läroplanen nämns inte arbetsmetoder eller pedagogisk dokumentation. Enligt styrdokumentet är det ändå upp till lärarna själva att välja metoder för dokumentation. De upplevelser som lärare får i det systematiska arbetet när de kan utveckla och förbättra undervisningen medför även möjligheter för utveckling av lärarprofessionen. Enligt Osgood (2010) ger gemensamma reflektioner idéer och tankar som påverkar professionalitet inifrån och som sedan utvecklar kompetenser som förbättrar styrning av undervisning utgående från mer mjuka värden. Systematiken ger lärare kunskaper för att kunna analysera lärprocesser samt utveckla och förändra undervisning i rela-

tion till varje barns förändrade kunnande. Det visar en sida av lärares professionalism som kräver både analysförmåga och att kunna reflektera tillsammans med kollegor och barn. Båda styrdokumenterna lyfter fram barns kunnande och förändrade lärprocess och att barnen ska kunna få syn på sin egen lärprocess. Detta kräver att lärare och barn tillsammans reflekterar och diskuterar dokumentationen och på så sätt får dokumentationen en pedagogisk funktion i de båda styrdokumenterna.

Med kunskap om innebörden av dokumentation i styrdokumenterna och medvetenhet om perspektiven ”utifrån och in” samt ”inifrån och ut” finns möjlighet för lärare att i olika situationer kunna omsätta kunskaperna i praktiken och arbeta med dokumentation. Vi antar att didaktiska dilemman kan uppstå i läraruppdraget då det gäller dokumentation. Detta sker i balansen mellan yttre krav på att dokumentera målstyrda processer och att i undervisningens relationella interaktioner skapa förutsättningar för barns olika lärprocesser.

### ***Professionskunskap och didaktiska implikationer***

Slutligen kan vi konstatera att lärares professionskunskaper innefattar medvetenhet om och förmåga att kritiskt förhålla sig till formuleringar i styrdokument och teoretiska utgångspunkter. Baserat på ett ”utifrån och in” samt ”inifrån och ut” perspektiv kan lärares professionskunskaper utvecklas i relation till dokumentationsarbete. Dessa viktiga professionskunskaper behövs för att:

- i det målstyrda arbetet urskilja barns behov av stöd och utmaningar
- skapa goda relationer med barnen
- förhålla sig yrkesetiskt i samband med dokumentation
- utifrån genomförd dokumentation reflektera, analysera, utvärdera och fatta relevanta didaktiska beslut
- utveckla undervisning och småbarnspedagogisk verksamhet/utbildning

Lärares medvetenhet om kraven ”utifrån och in” samt erfarenheterna ”inifrån och ut” har stor betydelse för hur undervisning och dokumentation utformas. Det kan vara en utmaning att få syn på perspektiven bara genom att läsa styrdokumenterna eftersom det kräver både egna reflektioner och reflektioner tillsammans i arbetslaget. De olika perspektiven kan hjälpa till att förstå dokumentation samt bredda och fördjupa förståelsen av hur dokumentation gestaltas i styrdokumenterna i relation till läraruppdraget.

### **Referenser**

- Alasuutari, M., Markström, A-M. & Vallberg Roth, A-C. (2014). *Assessment and Documentation in Early Childhood Education*. Routledge.
- Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3: *Pedagogiskt program för förskolan*. Socialstyrelsen. <https://www.skolverket.se/publikationsserier/allmanna-rad/1996/pedagogiskt-program-for-forskolan?id=336>

Still m.fl

- Alnervik, K. (2013). "Men så kan man ju också tänka!" *Pedagogisk dokumentation som förändringsverktyg i förskolan*. [Doktorsavhandling, Jönköpings universitet] <http://hj.diva-portal.org/smash/get/diva2:659182/FULLTEXT01.pdf>
- Ball, S. J. (2006). *Education policy and social class: The selected works of Stephen J. Ball*. Routledge.
- Bjervås, L.-L. (2011). *Samtal om barn och pedagogisk dokumentation som bedömningspraktik i förskolan - En diskursanalys*. [Doktorsavhandling, Göteborgs universitet]. [https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/25731/1/gupea\\_2077\\_25731\\_1.pdf](https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/25731/1/gupea_2077_25731_1.pdf)
- Bryman, A. (2016). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber.
- Dahlberg, G., Moss, P. & Pence, A. (2007). *Beyond quality in early childhood education: Languages of evaluation*. Routledge.
- Dahlberg, G., Moss, P. & Pence, A. (2013). Pedagogical documentation. A practice for reflection and democracy. I G. Dahlberg, P. Moss & A. Pence, (Red.). *Beyond quality in early childhood education: Languages of evaluation*. (s. 152–167). Routledge.
- Dahlberg, G., Moss, P. & Pence, A. (2014). *Från kvalitet till meningsskapande: postmoderna perspektiv - exemplet förskolan* (3 uppl.). Liber.
- Elfström, I. (2013). *Uppföljning och utvärdering för förändring - pedagogisk dokumentation som grund för kontinuerlig verksamhetsutveckling och systematiskt kvalitetsarbete i förskolan*. [Doktorsavhandling, Stockholms universitet]. <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A661443&dswid=-2217>
- Emilsson, A. & Pramling Samuelsson, I. (2012). Jakten på det kompetenta barnet. *Nordisk barnehageforskning*, 5(21), 1–16. <https://doi.org/10.7577/nbf.476>
- Eriksson, A. (2014). *Förutsättningar blir till erbjudanden. Belyst genom utformning och genomförande av förskolans temainriktade arbetssätt*. [Licentiatuppsats, Umeå universitet]. <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:758332/FULLTEXT01.pdf>
- Graneheim, U. H. & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105–112. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001>
- Hostyn, I., Mäkitalo, A-R., Hakari (Tast), S. & Vandenbussche, L. (2020). The professional actuation of pedagogical documentation in Belgian and Finnish early childhood education settings. *Early Child Development and Care*, 190(3), 400–413. <https://doi.org/10.1080/03004430.2018.1475368>
- Hsieh, H.-F. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Kondracki, N. L., Wellman, N. S. & Amundson, D. R. (2002). Content analysis: review of methods and their applications in nutrition education. *Journal of Nutrition Educational and Behavior*, 34(4), 224–230.
- Lag om småbarnspedagogik (540/2018). Undervisnings- och kulturministeriet. <https://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/2018/20180540>
- Lenz Taguchi, H. (2012). *Pedagogisk dokumentation som aktiv agent. Introduktion till intra-aktiv pedagogik*. Gleerups.

- Lenz Taguchi, H. & Palmer, A. (2020). Dokumentation för lärande. SEMLA: Socio-emotionellt och materiellt lärande i förskolan. I A.-L. Lindgren, N. Pramling, R. Säljö (Red.), *Förskolan och barns utveckling: Grundbok för förskollärare* (s. 263–277). Gleerups.
- Linde, G. (2012). *Det ska ni veta! En introduktion till läroplansteori* (2 uppl.). Studentlitteratur.
- Lindgren Eneflo, E. (2014). *Dokumentationens dilemman: förskollärare samtalar om pedagogisk dokumentation*. [Licentiat-uppsats, Umeå universitet]. <https://umu.divaportal.org/smash/record.jsf?language=sv&pid=diva2%3A759484&dsid=1689>
- Lindgren, A.-L. & Sparrman, A. (2003). Om att bli dokumenterad. Etiska aspekter på förskolans arbete med dokumentation. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 8(1–2) 59–70.
- Lindgren, A.-L. (2020). *Etik, integritet och dokumentation i förskolan*. Gleerups.
- Lundgren, U. P. (2015). When curriculum theory came to Sweden. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 2015:1, 27000, 5–13. <https://doi.org/10.3402/nstep.v1.27000>
- Löfdahl, A. (2014). Teacher-parent relations and professional strategies – a case study on documentation and talk about documentation in the Swedish preschool. *Australasian Journal of Early Childhood*, 39(3), 103–110. <https://doi.org/10.1177/183693911403900313>
- Löfdahl, A. & Folke-Fichtelius, M. (2015). Preschool's new suit: care in terms of learning and knowledge. *Early Years*, 35(3), 260–272. <https://doi.org/10.1080/09575146.2014.995600>
- Löfgren, H. (2014). Teachers' work with documentation in preschool: Shaping a profession in the performing of professional identities. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 59(6), 638–655. <https://doi.org/10.1080/00313831.2014.965791>
- Löfgren, H. (2015). Learning in preschool. Teachers' talk about their work with documentation in Swedish preschools. *Journal of Early Childhood Research*, 15(2), 130–143. <https://doi.org/10.1177/1476718X15579745>
- Löfgren, H. (2016). A noisy silence about care: Swedish preschool teachers' talk about documentation. *Early Years*, 36(1), 4–16. <https://doi.org/10.1080/09575146.2015.1062744>
- Martin Korpi, B. (2015). *Förskolan i politiken: om intentioner och beslut bakom den svenska förskolans framväxt* (4 uppl.). Utbildningsdepartementet, Regeringskansliet. [https://www.regeringen.se/4acc7c/contentassets/7d83393009994779a340d8b839e5e8ae/forskolan-i-politiken---om-intentioner-och-beslut-bakom-den-svenska-forskolans-framvaxt-u015\\_007.pdf](https://www.regeringen.se/4acc7c/contentassets/7d83393009994779a340d8b839e5e8ae/forskolan-i-politiken---om-intentioner-och-beslut-bakom-den-svenska-forskolans-framvaxt-u015_007.pdf)
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2011). *Starting strong III. A quality toolbox for early childhood education and care*. OECD Publishing. <https://dx.doi.org/10.1787/9789264123564-en>
- Onnismaa, E.-L. & Paananen, M. (2019). Varhaiskasvatuksen opetussuunnitelmatradition muotoutuminen Suomessa 1970-luvulta 2010-luvulle. I T. Autio, L. Hakala & T. Kujala (Red.), *Siirtymiä ja ajan merkkejä koulutuksessa:*



Still m.fl

- Opetussuunnitelmatutkimuksen näkökulmia* (s. 189–220). <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-008-3>
- Osgood, J. (2010). "Reconstructing professionalism in ECEC: The case for the 'critically reflective emotional professional'." *Early Years*, 30(2), 119–133. <https://doi.org/10.1080/09575146.2010.490905>
- Osgood, J. (2012). *Narratives from the nursery. Negotiating professional identities in early childhood*. Routledge. <https://doi.org/10.1080/00071005.2012.714548>
- Paananen, M. & Lipponen, L. (2016). Pedagogical documentation as a lens for examining equality in early childhood education, *Early Child Development and Care*, 188(2), 77–87. <https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1241777>
- Rehn, C. (24 november 2016). *Grunderna för planen för småbarnspedagogik*. [PowerPoint-presentation]. Utbildningsstyrelsen. <https://docplayer.se/49275256-Grunderna-for-planen-for-smabarnspedagogik-vasa-charlotta-rehn-utbildningsstyrelsen.html>.
- Rintakorpi, K. (2016). Documenting with early childhood education teachers: pedagogical documentation as a tool for developing early childhood pedagogy and practices. *Early Years*, 36(4), 399–412. <https://doi.org/10.1080/09575146.2016.1145628>
- Rintakorpi, K. & Reunamo, J. (2017). Pedagogical documentation and its relation to everyday activities in early years. *Early Child Development and Care*, 187(11), 161–1622. <https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1178637>
- Sivesind, K. & Wahlström, N. (2016). Curriculum on the European policy agenda: Global transitions and learning outcomes from transnational and national points of view. *European Educational Research Journal*, 15(3), 271–278. <https://doi.org/10.1177/1474904116647060>
- Skollag (SFS 2010:800). Skolverket. [https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800\\_sfs-2010-800](https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800)
- Skolverket. (2006). *Läroplan för förskolan: Lpfö 06* [Ny rev utgåva]. Skolverket.
- Skolverket. (2010). *Läroplan för förskolan: Lpfö 10* [Ny rev utgåva]. Skolverket.
- Skolverket. (2010b). *Ny skollag och förtydligad läroplan för förskolan: Skolverket ger förskolechefen stöd*. <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a656ffb/1553960352863/pdf2455.pdf>
- Skolverket. (2016). *Läroplan för förskolan: Lpfö 16* [Ny reviderad utgåva]. Skolverket.
- Skolverket. (2017). *Redovisning av uppdrag om en översyn av läroplan för förskolan* (2017:783). <https://www.skolverket.se/publikationsserier/regeringsuppdrag/2018/redovisning-av-uppdrag-om-en-oversyn-av-laroplan-for-forskolan>
- Skolverket. (2018). *Läroplan för förskolan: Lpfö 18*. Skolverket.
- Sparrman, A. & Lindgren, A.-L. (2010). Visual documentation as a normalizing practice: A new discourse of visibility in preschool. *Surveillance and Society*, 7(3–4), 248–261. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-57940>
- Stakes (2003). *Grunderna för planen för småbarnsfostran*. Handböcker 61.
- Stakes (2005). *Grunderna för planen för småbarnsfostran*. Handböcker 61. [Ny rev utgåva].

- Stanley, G. E. & Stronach, I. (2013). Raising and doubling 'standards' in professional discourse: a critical bid, *Journal of Education Policy*, 28(3), 291–305. <https://doi.org/10.1080/02680939.2012.715355>
- Utbildningsdepartementet (1998). *Läroplan för förskolan: Lpfö 98*. Utbildningsdepartementet.
- Utbildningsstyrelsen (2016). *Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2016. Föreskrifter och anvisningar 2016:17*. <https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/grunderna-for-planen-for-smabarnspedagogik-2016.pdf>
- Utbildningsstyrelsen (2018). *Grunderna för planen för småbarnspedagogik 2018. Föreskrifter och anvisningar 2018:3b*. [https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/grunderna-for-planen-for-smabarnspedagogik-2018\\_o.pdf](https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/grunderna-for-planen-for-smabarnspedagogik-2018_o.pdf)
- Vallberg Roth, A-C. (2010). Att stödja och styra barns lärande – tidig bedömning och dokumentation. I *Perspektiv på barndom och barns lärande: en kunskapsöversikt om lärande i förskolan och grundskolans tidigare år*, Skolverket, 175–234. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=2393>
- Vallberg Roth, A-C. & Månsson, A. (2010). Individuella utvecklingsplaner i Montessori- och Reggio Emiliaprofilerade förskolor. Ingår i S. Persson (Red.) *Barndom, lärande och ämnesdidaktik - Exempel från en forskningsmiljö vid Lärarutbildningen* (53–70). Malmö högskola. <https://hdl.handle.net/2043/10391>
- Wahlström, N. (2016). *Läroplansteori och didaktik*. Gleerups.
- Wahlström, N. (2020). *Didaktik - ett professionsbegrepp*. Gleerups.

Författarna i ForskUL äger upphovsrätten för sina egna arbeten.  
ForskUL är en open access-tidskrift och publiceras under licensen CC BY.



OPEN  ACCESS